

ודקא קשיא לך היכי נפול, א"ר יצחק בר בר חנה: שהתליע מתוכו' – ואין להקשות כדלעיל: 'פשיטא, אנוס הוא?' – דמהו דתימא איבעי ליה למיזל ומנקש עליה, כמו שאמרו להלן. (וצריך ליתן טעם לחלק בין התלעה לאי-שכיחות גמלים, שלזה היה ס"ד לחוש ולבדוק, ולזה פשיטא שא"צ לחוש).

'איכא דאמרי הא נמי ודאי לא איבעיא לן דכיון דאתיין לפרקים – פושע הוא... כי איבעי לן... ושכיחי גמלים והתליע מתוכו, מהו... – 'שכיחי' לאו דוקא, שהוא הדין לפרקים, שנחשב כפשיעה לפי לישנא בתרא, אלא הכוונה רק לאפוקי לא שכיחי כלל. (מהרש"א). ויש אומרים שהבעיא רק בשכיחי – ע' בפרוש השני שבתוס'. (וע' בתוס' רבנו פרץ. ולפי המסקנא אין חילוק, שלעולם פטור, אף בשכיחי גמלים).

'תא שמע נפל לתוכו שור חרש שוטה וקטן... פקח ומהלך ביום פטור. ואמאי, נימא מדהוי פושע לענין חרש הוי נמי פושע לענין פקח? אלא לאו שמע מיניה לא אמרינן מגו' – הראשונים הסבירו בדרכים שונות, מהי ראית הגמרא משור פקח, הלא שם סיבת הפטור משום שהשור הזיק את עצמו, ואינו דומה לנידון שאנו דנים עליו. וע' בתוס' ובספר המאור, ועוד. והרמב"ן (במלחמות ה') כתב לפרש, שאין פשיעת השור הפקח מהוה טיעון לפטור את המזיק, שאין לומר 'איהו דאזיק אנפשיה' אלא באדם. (ומה שאמרו (לעיל מז) 'וזה לה שלא תאכל' – שאני, שמעשה הנזק עצמו עשה השור, ואינו דומה לנפילה לבור – עפ"י ההשלמה). ומה שפטרו חכמים בשור פקח – משום שאומר בעל הבור, לא פשעתי כלפי שור כזה, כיון שאין דרך שור פקח להפיל עצמו, לא עלה על דעתי שיפול. אבל אם היה פושע לגבי אותו השור – היה חייב, אע"פ שהשור לא עיין. (וע' בלשון הרמב"ם – נזקי ממון יב, טז; דברות משה לב, ג; חו"א ב"ק ת, ת. וע"ע בחדושי ר' מאיר שמחה – הסבר נוסף).

ענינים וטעמים

'כי יכרה איש בור' – מובא בספר הוזהר (נשא), שעל ידי חטא נפתח 'בור' ו'מזיק' לרבים. ויש לפרש עפ"י את הכתוב 'בעל הבור ישלם, כסף – ישיב' – היינו תשובה. כסף – לשון בושה וחרפה, וגם מלשון כיסופין, כלומר: תשובה מאהבה. ודרשו חז"ל 'ישיב' – לרבות שוה כסף ככסף, כי ישנן מצוות גדולות שאף על פי שאינן נעשות בדחילו ורחימו כראוי, ניתן לתקן בהן את החטא. וזהו 'שוה כסף – ככסף'. 'זהמת יהיה לו' – שעל ידי התשובה, נעשין העוונות לזכויות. (עפ"י שפת אמת – לקוטים, משפטים)

דף נג

ציונים וראשי פרקים, לעיון

'אמר רב: לפניו – לפניו ממש, לאחרי – אחרי ממש, וזה בבור... ושמואל אמר: בבור בין מלפניו בין מלאחרי חייב... כגון דנתקל בבור ונפל לאחורי הבור' – בטעמו של הפטור ב'נתקל בבור ונפל לאחורי הבור', נאמרו כמה פירושים; –

יש מפרשים, משום שההזק נעשה על ידי קרקע-עולם, ולא בבור עצמו. והקשו על זה ממה שאמר (לעיל ג:) שהעושה תל ברה"ר ונפל ממנו אחר – חייב לדעת שמואל, הגם שניזוק מקרקע-עולם. ויש מפרשים שמדובר שם שעשה גם שקע באדמה, נמצא שבורו הזיק (ע' תוס' שם לתירוץ אחד). ועוד יש לחלק, ששם התל עצמו נעשה במעשה ידיו – בו הניזק נתקל, אבל כאן, כותלי בורו עצמם, שבהם הוא נתקל, לא נעשו על ידו אלא קרקע-עולם הם, וגרמא בעלמא (ר"י מלונל).

ויש מפרשים שנפילתו היתה על ידי קול הכריה ולכך אינו אלא גרמא, אלא שאם נפל לתוך הבור – חייב, כי הוא שותף בנזק, וכדלהלן. (ע' בכל זה בתוס' לעיל ג: ולעיל כח: בד"ה ונשוף, וברא"ש בשני המקומות; בעל המאור (= שיטתו ש'פטור' – מחצי נזק) ורמב"ן ורשב"א כאן. וע"ע בפני יהושע ובחידושי הגרנ"ט – קכט).

ולהלכה, צידד בחזו"א (ב"ק ה,יא) לנזקט לעיקר כדעה השניה, שכן דעת הרמב"ן והרשב"א, ואף התוס' מסתפקים בדבר (וכ"כ שם שגם הרא"ש מספק"ל). ועל כל פנים אם תפש הניזק (בשניתקל באבן והזוק בקרקע) – ודאי דינו כתפש במקום ספיקא דדינא.

ב'לחם משנה' (ניזק ממון יב,יח) כתב לפרש (עפ"ד הרמב"ם) דברי שמואל, ש'לפניו' ו'לאחריו' מתייחסים לשור; אם נפל כדרכו, שראשו למטה, או לאחריו. וגם שמואל מצריך 'דרך נפילה' במקצת, ולכן פוטר כשנפל מחוץ לבור, אם לא נפל כדרכו, שאין זו דרך נפילה כלל. אולם כשנפל לתוך הבור – חייב בכל צורת נפילה. (ובזה יישב דברי הרמב"ם שנתקשו בהם רבים. והוסיף בסוף דבריו: 'זה נ"ל להעמיד דברי רבינו, אמת שהוא רחוק בעיני, אבל מה אעשה שלא מצאתי יישוב מרווח בסוגיא עפ"י הנראה לפום ריהטא מדבריו'. עוד באורים בשיטת הרמב"ם – ע' בחדושי הנצי"ב לעיל ג: חדושי הגרנ"ט קכט; 'אמת ליעקב' כאן.

ולפי שאר הפירושים, 'לאחריו' – מתייחס לבור, כדמשמע פשוט לשון הגמרא. ולרב 'לפניו' – ממש, על פניו של השור, ולאחריו – על אחוריו. וע' במש"כ בסוטה יא (חוברת ג) שרב ושמואל לשיטתם בכל מקום בכגון זה.

ובענין דרשת 'דרך נפילה' – הנצי"ב (איני זוכר מקומו כעת. וכמדומני שנמצא ענין זה גם ב'קובץ שיעורים') כתב, שכלל הוא בהרבה מקומות, שדבר המוכר בפסוק מתפרש לעולם כדרכו הרגילה דוקא. (וע"ע במובא בפסחים כג.).

לשיטת שמואל, מיושב דקדוק לשון הכתוב 'נפל שמה שור או חמור' – ולא 'נפל בו', שזה מורה שהבור לא היה אלא סיבת התקלה, וגם אם נפל מחוצה לו – חייב. – 'משך חכמה' משפטים כא,לג).

'דתניא, שור שדחה את חבירו לבור – בעל השור חייב, בעל הבור פטור. רבי נתן אומר: בעל השור משלם מחצה ובעל הבור משלם מחצה... שור ושור-פסולי-המוקדשין שנגחו... הא כרבנן והא כרבי נתן' – שיטת רש"י, שלדעת חכמים, הולכים 'בתר מעיקרא' ולכן מחייבים רק את בעל השור, ובמועד – משלם נזק שלם, ובעל הבור פטור.

והקשו התוס' (לעיל יג. ד"ה א'), אם כן, מה המקור לכך שבשני שוורים שנגחו, ואחד מהם אינו בר-חיובא, שלחכמים אין אומרים 'כי ליכא לאשתלומי...', הלא שניהם שותפים שוים בנזק, ואינו דומה לשור שדחה לבור, ששם בעל הבור פטור, כיון שאינו נחשב 'מזיק'?

ולכן כתבו בתוס' שלחכמים אינו חייב בעל השור אלא מחצה, ובעל הבור פטור. ושפיר מוכח מדבריהם שאינם סוברים סברת 'כי ליכא לאשתלומי מהאי' – משתלם מהאי'.

ובישוב שיטת רש"י, כתב ב'פני יהושע' (כאן ולעיל יג.), שאין כוונת רש"י שהבור אינו נחשב 'מזיק' כלל, אלא שיש לבעל הבור טענת פטור, לדחות את הניזק לזה שהתחיל בנזק, (וזה לשון 'בתר מעיקרא' שכתב רש"י), כי הוא המזיק העיקרי, אך גם הבור 'כוליה היזקא עביד'. ולכן, היה מן הדין כשהשור הדוחף הוא תם, לחייב את בעל הבור בחצי הנותר, ומכך שפוטרים חכמים את בעל הבור

גם במקרה זה (שאף כי בברייתא המובאת בגמרא לא מפורש הדבר בשור תם, מן התוספתא משמע שחכמים פוטרים את בעל הבור גם בשור תם שדחף) מוכח שאין להם סברת 'כי ליכא לאשתלומי...'. וכעין זה, בהרחבת הדברים ובאורם, כתב לפרש בספר 'אילת השחר'.

ובחזון איש (ה,ו) כתב בדרך שונה במקצת, וזה תורף דבריו:

אם סוברים 'כי ליכא לאשתלומי...!', יש לדון בשור ושור-פסוהמ"ק שנגחו, כאילו השתמש שורו שלו באחד מהכחות המצויים בטבע והזיק עמו, ולכן חייב הוא על הכל, כי הרי השור השני אינו בר-חיובא, והנזק כולו מתייחס אל השור החייב. וכך היא אמנם סברת רבי נתן. (שאף לגבי בעלי חיים דנים כן, כאילו היו רוח מצויה, וטבעו של עולם – ע' לעיל יט: בדליל ותרגול. כג. – בגחלת וכלב). והרי מחכמים מוכח שאין סוברים לדון כן, שהרי הם פוטרים את בעל הבור, גם כאשר השור שדחף אינו בר-חיובא (או שהוא פטור חלקית – שור תם), ואף שבעצם ניתן היה לחייב את בעל הבור על הזקו, אלא שכיון שיש כאן שור שדחף באופן פעיל, מתייחס כל ההיזק אל השור הפועל ולא אל הבור הדומם, ואין חילוק לדעתם אם אותו שור שדחף הוא חייב או פטור, כאמור. ולכן, אף בשני שוורים, אין פיטורו של האחד משנה את חיובו של שותפו.

– להלכה, פסקו הראשונים ז"ל כרבי נתן, 'דדיינא הוא ונחית לעומקא דדינא', וסתם משנתנו כמותו, וכן נקט רבא. אלא שנחלקו אם כללו של רבי נתן אמור גם כאשר 'ליכא לאשתלומי' מסיבה 'טכנית' ולא 'דינית', כגון שאין לו מה לשלם או שאינו רוצה לשלם, או מסיבה אחרת – שיטת הרמ"ה שאף בכגון זה אומרים כלל זה, ויש חולקים. (ע' תוס' לעיל מו: ד"ה גלית, שכל שלא ניתן לגבות מאחד מהם מחמת הספק, אף לר"נ אין להשתלם מן השני משום כך. וע' במפרשים שם). ומובאות שתי הדעות בשו"ע – חו"מ תי,ז וע"ש בבהגר"א.

וכן בהגהות אשר"י כאן כתב, שאף בזמן הזה, הגם ש'פלאגא נוקא קנסא' ולא ניתן לגבות מהשור התם, אין גובין מבעל הבור אלא שלשה רבעים ולא הכל. ולכאורה תלוי הדבר באותה מחלוקת, כל שמצד הדין אחד חייב, אלא שבפועל אינו משתלם, האם חייב שותפו במקומו.

'משום דאמר ליה בעל השור לבעל הבור: שותפותאי מאי אהניא לי' – פירוש, גם ללא השותפות אינו משלם אלא חצי, וכיון שבעל הבור גם הוא שותף בכל הנזק, ישלם הוא ג' חלקים. והקשו ראשונים, מדוע משום טענה זו פוטרים לגמרי את בעל השור מכל הרביע, ואין אומרים שיחלקו הוא ובעל הבור באותו רבע (או באופן שוה), או כפי יחס תשלומיהם – שליש ושני שלישי), מפני השותפות?

ותרצו, משום שתם אינו משלם אלא חצי ממה שהמועד משלם. (עפ"י תלמיד רבנו פריץ – בשטמ"ק. וע"ע בפירוש ר' יהונתן מלוניל).

וע' במה שהעיר על כך ב'אילת השחר'. וע"ע בקהלות יעקב (יו. וצויין לעיל בדף יט – בבעיא ד'שינוי לצרורות'), על שיטות הראשונים בגדר חיוב חצי נזק של תם, אם הוא חצי מחיוב התשלומין או חצי מהנזק שעשה).

(ע"ב) 'שור ואדם שדחפו לבור' – כתבו התוס' שאין מדובר כאן שהאדם דחף בכוונה, כי אז בעל הבור היה נפטר. וב'קצות החושן' (תי סק"ב) כתב שבמקרה כזה ישלם האדם חצי, והשור והבור כל אחד ישלם רביע. ע"ש בבאור הדבר. ובחזו"א (ב"ק ה,ה) נטה מדבריו, וחילק, שאם בלא כח האדם היה נופל לבור מכחו של השור לחוד – האדם פטור, כי דחיפתו של האדם לא הוסיפה

כלום על מעשה השור (ואינו דומה לשני בני אדם שדחפו לבור). ואם בפעולת השור לבד אין בכוחה לדחפו לבור – האדם חייב, והשור והבור פטורים. עיין שם מילתא בטעמא.

'... במי שהמת שלו, יצא זה שאין המת שלו' – כבר דנו כאן בתוספות שלמאן דאמר 'פודין את הקדשים להאכילן לכלבים' לכאורה לאחר פדיון הרי המת שלו. וכן דנו גם לדעת החולק, אם מותרים בו שאר שימושים והנאות אחרות. וע"ע בענין זה: שער המלך איסורי מזבח א; אגרות משה יו"ד ח"א קצח; מנחת שלמה סד, ג; שבט הלוי ח"ו נ.

'שור ולא אדם חמור ולא כלים' – על באור הדרש וטעם הדין – ע' בנספחים שבחוברת יד, ובמובא בדף כח.

דף נד

הערות ובאורים בפשט

'אמרי, שבירתן זו היא מיתתן' – כי כל קיום דבר – מה נקרא 'חיות' (ע' שיחת מלאכי השרת' עמ' 39). ומצינו לקצת מן המפרשים שפרשו על מה שאמרו בכוס של ברכה שצריך שיהא 'חי' (ברכות נא.) – שלא על היין אמרו, שהרי הוא מזוג במים ואינו חי, אלא על הכלי עצמו, שיהא חי, היינו: שלם. (ע' רא"ש ברכות פ"ז לה; שו"ת הריב"ש קלד. וע"ע במובא לעיל כח. עוד על הגדרת 'חיים' ע"ע עלי שור ח"ב שער ד פרק ח).

(ע"ב) 'אחד שור ואחד כל בהמה לנפילת הבור ולהפרשת הר סיני...' – ולא מנה התנא גם נגיחת השור הכתובה בתורה, שאחד שור שנגח ואחד כל בהמה וחיה – לפי שאין דין כל הבהמות שוות, שהרי הואב והארי וכו' מועדין מתחילתן. וכן לגבי הניזקין יש חילוקי דינים, שמועד למין פלוני אינו מועד למין אחר. (פני יהושע. וע"ע בשאר מפרשים) (ובמכילתא (משפטים) אכן למדו נגיחת שאר בהמות 'שור' 'שור' משבת. וב'תורה תמימה' (משפטים כא, כח) כתב (עפ"י התוספתא ו, ז) להגיה במשנה, שיש גם להוסיף 'לנגיחת הקרן').

'להנחה הקשתיו ולא לדבר אחר' – פירוש, הקש עבד לבהמה אינו אלא לענין שבת ולא לשאר הדברים שנלמדו משבת. אולם לשאר הענינים שאינם למדים משבת – לא אמרו כלל. כגון הפרשת הר סיני, השבת אבדה, ועוד. (עפ"י חידושי הראב"ד; שו"ת הרשב"א ח"א רנב רנו. וע"ע בשיטת קדמונים ובשטמ"ק בשם ר"פ).

ציונים וראשי פרקים לעיון

'חמור דבור לרבי יהודה ושה דאבידה לדברי הכל – קשיא' – 'זהכי נקטינן מן ראשונים, דכל שמעתא דסלקא בקושיא, לא הוי קושיא – תיובתא, אלא עיון דילמא משכחת לה פירוקא' (תשובות הגאונים (הרכבי) שלד. וכן כתב רשב"ם – בבא בתרא נב: בשם ר"ח, והרא"ש רפ"ד דברכות בשם רב האי גאון. וע' באור הלכה – ריט ד"ה ותרי)

פג. שור שנפל לתוך הבור, לאחוריו, מקול הכריה, ומת – האם חייב בעל הבור? פרט הדין בבור ברשות הרבים ובבור ברשותו (כגון שהפקיר רשותו ולא הפקיר בורו, או בבור שבקצה הצרו). (נג.)

לחכמים החולקים על רבי נתן (בשור שדחף את חבירו לבור) – בעל הבור פטור. ולרבי נתן – לשמואל חייב תמיד, ולרב אינו חייב אלא בבור שלו, אבל ברה"ר פטור, שאינו חייב בו אלא על הבלו ולא על חבטה, ובנפילה לאחוריו אין הזק מחמת 'הבלא'. (וכל זה כשנפל מלכתחילה לאחוריו, ולא בשנפל לפניו והתהפך).

פד. א. שני שוורים שנגחו יחדיו, ואחד מהם הוא של הקדש – מה דין התשלומין של בעל השור השני? פרט הדין בתם ובמועד.

ב. שור שדחף שור אחר לבור – מה דין התשלומין בתם ובמועד? (נג.)

א. לרבנן – במועד משלם חצי נזק, ובתם – רביע. ולרבי נתן – במועד: נזק שלם, ובתם: חצי נזק. (ולדעת האומרים 'האי פלגא נזקא עביד...') אף לרבי נתן דינו כלרבנן – תוס'.

ב. לרבנן – במועד משלם ג"ש ובתם ח"ג, ובעל הבור פטור. (כ"ה לשיטת רש"י. ולהתוס' – במועד ח"ג ובתם רביע). ולר"ג – במועד, בעל השור משלם ח"ג ובעל הבור חצי, ובתם – בעל השור רבע ובעל הבור שלשה רבעים.

פה. האם שור ובור חייבים על נזקי בהמה של פסולי המוקדשין? (נג.)

שור חייב ובור פטור (וכתב המנ"ח (נג) שפטור רק ממיתה ולא בניזקין. וע' ב'הר צבי'). ודוקא פסולי המוקדשין שנפדו, אבל בכור בעל-מום שאין לו פדיון, או שאר קדשים שעדיין לא נפדו – פטור, שאינו בכלל 'שור רעהו'.

פו. אלו מהמנויים להלן שנפלו לבור, חייב עליהם בעל הבור, ואלו פטורין:

א. שור פקח שנפל ביום / בלילה. ב. אדם שוטה. ג. עבד כנעני. ד. עוף. ה. כלים. (נב. נג: נד)

א. ביום – לרב ירמיה: חייב. והקשו עליו, והסיק רבא שפטור, וכן תניא בברייתא. בלילה – חייב. ב-ג. מת – פטור. הוזק – חייב, כשאר אדם. ד. חייב. ה. לתנא קמא פטור ולר' יהודה חייב.

פז. האם יש איסור כלאים במינים / במקרים הבאים:

א. תרנגול ופסיוני.

ב. אווז ואווז הבר.

ג. גמל פרסי וגמל ערבי.

ד. מנהיג ספינה או מרביע שני מינים שונים של דגים (חיות שבים).

ה. מנהיג ספינה במשיכת עז ודג.

ו. זורע במפולת יד אחת חטה ושעורה, החטה בארץ ושעורה בחו"ל. (נה.)

א-ב. אסור. ג. אינם כלאים זב"ז. ד. כלאים (אולם, לענין הרבעה כתבו הראשונים שאין שייך בדגים אלא בשאר חיות ים). ה. רחבה הסתפק בדבר, ורבינא סבר להתיר, ודחו דבריו. (ולחומרא אוליגן – הרא"ש). ו. אין איסור.

פרק שישי – 'הכונס'